

ანა კუჭავა

გრიგოლ რობაქიძის სახელობის

უნივერსიტეტის დოქტორანტი

DOI: <https://doi.org/10.52340/zssulaw.2023.01.01>

დაზარალებულის უფლებრივი მდგომარეობის ცვლილება ქართულ კანონმდებლობაში

აბსტრაქტი

საქართველოს სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის თანახმად, დაზარალებული არის პირი, რომელსაც ზიანი მიადგა დანაშაულებრივი გზით. დაზარალებული პირის უფლებამოვალეობები კანონმდებლობაში სხვადასხვა პერიოდში იცვლებოდა.

დაზარალებული შესაძლებელია იყოს, როგორც ფიზიკური ასევე იურიდიული პირი, რომლის წარმომადგენელიც გაეცნობა დადგენილებას პირის დაზარალებულად ცნობის შესახებ. იურიდიული პირი დაზარალებულად ძირითადად ქონებრივ დანაშაულებში გვევლინება. რაც შეეხება სახელმწიფოს მიმართულ დანაშაულებსა და ნარკოტიკულ დანაშაულებს ამ ტიპის დელიქტებს დაზარალებული არ ჰყავთ. მათი განსჯადობა საზოგადოებრივ წესრიგსა და სახელმწიფო წესრიგზეა დაფუძნებული.

გარდა მატერიალური უფლებებისა დაზარალებულთან უფრო სერიოზული მიდგომები არის დანერგული სახელმწიფოების მიმართ, ვიქტიმოლოგიის განვითარებამ მათ ფიზიკურ მდგომარეობასთან ერთად ფსიქოლოგიურ მდგომარეობაზეც დაიწყო ზრუნვა და დაზარალებული მეტად დაცულია მეორადი ვიქტიმიზაციისაგან, რაც ბევრად გააუარესებდა მის მდგომარეობას.

დაზარალებულის უფლებრივი მდგომარეობა საყურადღებოა, რადგან გარკვეულ ასპექტებში ცვლილებებს საჭიროებს, ვთვლი რომ აღნიშნული საკითხი საკმაოდ აქტუალურია, რადგან დღესდღეობითაც არის გარკვეული პრობლემური საკითხები, ამასთან დაზარალებულის უფლებებთან მიმართებაში საკონსტიტუციო სასამართლომაც იმსჯელა.

საკვანძო სიტყვები: დაზარალებულის უფლებები, ვიქტიმიზაცია.

შესავალი

საქართველოს სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის მიხედვით დაზარალებული ეს არის: „სახელმწიფო, ფიზიკური ან იურიდიული პირი, რომელსაც მორალური, ფიზიკური თუ ქონებრივი ზიანი მიადგა უშუალოდ დანაშაულის შედეგად.“¹

ქართულ სამართალში დაზარალებულის უფლებრივმა მდგომარეობამ სხვადასხვა დონის ცვლილებები განიცადა. ამ პროცესებზე სხვადასხვა ფაქტორებმა მოახდინა გავლენა, მათ შორის იყო სახელმწიფოს მიდგომა ამ საკითხთან და ასევე, საერთაშორისო გავლენაც. დაზარალებულის უფლებრივი მდგომარეობის აქტუალურობას, ვიქტიმოლოგიის სისტემურმა შესწავლამ და მსხვერპლის უფლებებისა და ფსიქოლოგიური მდგომარეობის ღრმა ანალიზმა შეუწყო ხელი. გარდა ამისა ქართულ რეალობაში სახეზე იყო საკონსტიტუციო სასამართლოს გადაწყვეტილებები, რაც დაზარალებულის უფლებების სიმწირემ გამოიწვია.

აღნიშნული თემის აქტუალობა საერთაშორისო ტენდენციებმა გამოიწვია, საერთაშორისო ასპარეზზე მსხვერპლის უფლებები წინა პლანზე არის დაყენებული. დანაშაულით დაზარალებული პირის უფლებრივი და ფსიქოლოგიური მდგომარეობა საერთაშორისო სასამართლოს მიერაც არის ბევრჯერ შეფასებული. მათ შორის საქართველოს მიმართაც დადგა გამამტყუნებელი გადაწყვეტილებები და საქართველოს სახელმწიფოს დაეკისრა გარკვეული ტიპის ვალდებულებები.

1. დაზარალებულის უფლებრივი მდგომარეობის ისტორიული მიმოხილვა

საქართველოს 1998 წლის 20 თებერვლის სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსით დაზარალებულს გააჩნდა ფართო უფლება-მოსილებები კერძოდ: დაზარალებულს შეეძლო აცვილებინა პროცესის მონაწილე პირი. მას შეეძლო შუამდგომლობის დაყენება საგამომიებო მოქმედებების ჩატარების შესახებ და შეეძლო მოეთხოვა საგამომიებო მოქმედებაში მონაწილეობა, დაზარალებული ნებისმიერ დროს ყველანაირი შეზღუდვის გარეშე ეცნობოდა სისხლის სამართლის საქმის მასალებსა და საქმეზე დართულ ნივთიერ მტკიცებულებებს. დაზარალებული უფლებამოსილი იყო თავად წარედგინა მტკიცებულებები საქმეზე. ამავე კოდექსით დაზარალებული სუბსიდიური ბრალმდებლის ჭრილში გვევლინებოდა და პროკურორის ბრალდებას მხარს უჭერდა. საინტერესოა ფაქტი, რომ დაზარალებულის უფლებები იმდენად ფართო იყო, რომ მას პროკურორისგან დამოუკიდებლადაც შეეძლო გაეგრძელებინა ბრალმდებლის როლის შეთავსება. ასევე საინტერესოა ფაქტი, რომ თუ დაზარალებული უარს განაცხადებდა საჩივარზე წყდებოდა სისხლის სამართლებრივი დევნა

¹ საქართველოს სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსი, მე-3 მუხლის 22-ე ნაწილი.

საქმეზე. პირს, რომელიც დაზარალებულად ითვლებოდა საქმეზე უფლება ჰქონდა გაესაჩივრებინა სასამართლოს მიერ მიღებული განაჩენები სააპელაციო და საკასაციო წესით.²

1998 წლის სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსით, დაზარალებულად ან მის უფლებამონაცვლედ ცნობის შესახებ დადგენილების გამოტანის უფლებამოსილება გააჩნდა პროკურორს ან გამომძიებელს. დრევანდელი კანონმდებლობისაგან განსახვავებით დაზარალებულად ცნობის უფლება ჰქონდა პირველი ინსტანციის მოსამართლესაც სისხლის სამართლის საქმის განხილვისას. საგულისხმოა, რომ სისხლის სამართლის საპროცესო კანონმდებლობა იცნობდა დაზარალებულის წარმომადგენლის ინსტიტუტსაც.³

მაშინდელი სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსით არსებობდა წინასწარი გამოძიების ინსტიტუტი, აღნიშნული პროცესის წარმოებისას დაზარალებულს უფლება ჰქონდა ესარგებლა დაცვის მომსახურებით. თუ სახეზე იყო არასრულწლოვანი, ქმედუუნარო ან შეზღუდულქმედუნარიანი დაზარალებული, სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსი ადგენდა ადვოკატის სავალდებულო მონაწილეობას ასევე აღნიშნული წესი ვრცელდებოდა თუ დაზარალებულს ჯანმრთელობის პრობლემა ჰქონდა და ტრეფიკინგის დანაშაულის გამო იყო დაზარალებულად ცნობილი.⁴

დაზარალებულისათვის მსგავსად ფართო უფლებამოსილების მინიჭება, სამართალწარმოების პროცესისთვის შესაძლოა საზიანო ყოფილიყო. მითუმეტეს, როდესაც დავა კერძო ხასიათის იყო და სახელმწიფო არ ერეოდა ორ პირს შორის გამართულ სასამართლო პროცესში, თუ არ იყო პროკურორის ნება ან რაიმე განსაკუთრებული გარემოება. ეს ყოველივე წააგავდა უძველეს დროში არსებულ წყობილებას, როდესაც დანაშაულის მსხვერპლი თავად ცდილობდა აღედგინა სამართლიანობა. ჩეზარე ბეკარიას 1764 წლის ნაშრომში „ესე დანაშაულებსა და სასჯელებზე“. სწორედ ხაზს უსვამს ფაქტს, რომ სისხლის სამართლის მართლმსაჯულების ფუნქცია უნდა იყოს საზოგადოების დაცვა იმათგან, ვინც დაარღვევს კანონს. ჯერ კიდევ მე-18 საუკუნეში საუბრობდა მეცნიერი სახელმწიფოს როლის მნიშვნელობაზე დანაშულთან ბრძოლაში. ამ მიდგომას წლების განმავლობაში ითვალისწინებდნენ სახელმწიფოები, თუმცა აღნიშნულმა პროტესტი გამოიწვია რის შემდეგაც მივიღეთ დაზარალებულის ასეთი ფართო ხასიათის უფლებები. რაც საჭიროებდა ცვლილებას და ცვლილება განხორციელდა კიდევ.

2. ძირეული ცვლილებები სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსში

2010 წელს საქართველომ მიიღო ახალი, ფაქტობრივად ძირეულად შეცვლილი სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსი. აღნიშნული კოდექსით ქვეყანაში არსებული ინკვიზიციური პროცესის სისტემა გადავიდა საერთო სასამართლოების ქვეყნებისათვის დამახასიათებელ

² გ. თუმანიშვილი, დაზარალებული თანამედროვე სისხლის საპროცესო სამართალში, სამართლის ჟურნალი N2, 2009, 75.

³ საქართველოს სისხლის სამართლის 1998 წლის საპროცესო კოდექსი მუხლი 70.

⁴ საქართველოს სისხლის სამართლის 1998 წლის საპროცესო კოდექსი.

შეჯიბრებით პროცესზე. ამ ცვლილებით დაზარალებული აღარ წარმოადგენდა სისხლის სამართლის პროცესში მონაწილე მხარეს და მიენიჭა მოწმის უფლება მოვალეობები სრულად, ასევე კოდექსმა მას მიანიჭა დამატებითი უფლებები მაგალითად როგორც იყო ინფორმირების უფლება.⁵

დღეს დღეობით მოქმედი სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსით, რომელიც როგორც ზემოთ აღვნიშნე 2010 წელს შევიდა ძალაში. პირის დაზარალებულად ცნობისთვის არ არის აუცილებელი არსებობდეს სასამართლო გადაწყვეტილება ან საქმე სასამართლოში იყოს წარგზავნილი, ამ სტატუსის მისაღებად საკმარისია დანაშაულის ფაქტი და ამ ფაქტით დაზარალებული პირის ან მისი უფლებამონაცვლის არსებობა. განსხვავებით წინამორბედი სამართლის კოდექსისგან ამ შემთხვევაში პირის დაზარალებულად ცნობის შესახებ დადგენილების გამომტანი ერთადერთი უფლებამოსილი პირი არის პროკურორი. ახალმა კოდექსმა სასამართლოსა და გამომძიებელს ეს უფლება ჩამოართვა. 2010 წლის კოდექსმა, რომელშიც შემდგომ გარკვეული ცვლილებები შევიდა დაზარალებული დატოვა მხოლოდ ბრალდების მოწმედ. იმ ეტაპზე მას არ ჰქონდა მასალების გაცნობის უფლებაც კი.⁶

რა თქმა უნდა არსებული ფართო უფლებამოსილებიდან, ამ მასშტაბის შეზღუდვებმა გამოიწვია დაზარალებული პირების პროტესტი. მათ სურდათ მეტად ფართო უფლებებით სარგებლობა. ამასთან 2012 წლის 25 ოქტომბერს მიღებული იქნა დღესდღეობით დაზარალებულის კუთხით ევროპული სახელმწიფოებისათვის ყველაზე მნიშვნელოვანი სამართლებრივი აქტი, დირექტივა 2012/29/EU „დაზარალებულის უფლებების, მხარდაჭერისა და დაცვის მინიმალური სტანდარტებისა და ჩარჩო გადაწყვეტილების 2001/220/JI ჩანაცვლების შესახებ“ რამაც საქართველოს სახელმწიფოსაც მოუწოდა ცვლილებებისკენ.

აღნიშნული გადაწყვეტილებების ტალღამ 2014 წელს სისხლის სამართლის პროცესში სტიმული მისცა რეფორმათა ახალ ტალღას, რომლის მიზანს წარმოადგენდა სისხლის სამართლის პროცესში დაზარალებულის ინსტიტუტის გაძლიერება და სისხლის სამართლის პროცესის პრინციპების, განსაკუთრებით შეჯიბრებითობის პრინციპის გათვალისწინებით, დაზარალებულის ინტერესების მაქსიმალური დაცვა.⁷

2014 წელს განხორციელებული საკანონმდებლო ცვლილებების შედეგად დაზარალებულს მიენიჭა ისეთი მნიშვნელოვანი უფლებები, როგორცაა გამომძიებლის ეტაპზე საქმის მასალების გაცნობის უფლება და რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, პროკურორის ზოგიერთი დადგენილების გასაჩივრების უფლება. მიმაჩნია, რომ საქმის მასალების გაცნობის უფლება

⁵ თუმანიშვილი გ. ჯიშკარიანი ბ. შრამი ე. ევროპული და საერთაშორისო სამართლის ზეგავლენა ქართულ სისხლის საპროცესო სამართალზე. გამომცემლობა მერიდიანი. თბილისი 2019.

⁶ გახოკიძე ჯ. მამნიაშვილი მ. გაბისონია ი. საქართველოს სისხლის სამართლის პროცესი ზოგადი ნაწილი. თბილისი 2013.

⁷ „საქართველოს სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსში ცვლილებების შეტანის თაობაზე“ საქართველოს კანონის პროექტზე განმარტებითი ბარათი.

სრულიად საკმარისი იყო დაზარალებულის ჭრილში, რადგან დაზარალებულის უფლებების ზრდას შესაძლოა მოჰყვეს გამოძიების ინტერესების საწინააღმდეგო მოქმედებები.

საქართველოში სისხლის სამართლის საქმის მასალების გაცნობა პრობლემას წარმოადგენდა, გამომდინარე იქიდან, რომ სსსკ-ის 57-ე მუხლის პირველი ნაწილის „თ“ ქვეპუნქტით მას არ შეეძლო საქმის მასალების ასლების მიღება.

3. საკონსტიტუციო სასამართლოს გავლენა დაზარალებულის უფლებებზე

მოცემული ნორმატიული მოწესრიგება შეიცვალა 2020 წლის 18 დეკემბრის საკონსტიტუციო სასამართლოს გადაწყვეტილებით, რომლის მიხედვითაც, დაზარალებულს მიენიჭა საქმის მასალების ასლების მიღების უფლება. კერძოდ სასამართლომ კონსტიტუციის მე-18 მუხლის მე-2 პუნქტით გარანტირებულ უფლებასთან (პირის უფლება, გაეცნოს საჯარო დაწესებულებაში მასზე არსებულ ინფორმაციას) შეუსაბამოდ მიიჩნია სსსკ-ის 57-ე მუხლის პირველი ნაწილის „თ“ ქვეპუნქტის ის ნორმატიული შინაარსი, რომელიც ბლანკეტურად გამორიცხავს დაზარალებულის შესაძლებლობას, მიიღოს ინფორმაცია გამოძიების მიმდინარეობის შესახებ და გაეცნოს სისხლის სამართლის საქმის მასალებს ასლის სახით. შესაბამისად საკონსტიტუციო სასამართლოს გადაწყვეტილებით დაზარალებულს უფლება მიეცა საქმის მასალების გაცნობის პარალელურად ასევე მიიღოს საქმის მასალების ასლებიც.⁸

ვიდრე საკონსტიტუციო სასამართლო ამ გადაწყვეტილებას მიიღებდა, 2018 წლამდე დაზარალებულ პირს დაზარალებულად ცნობის დადგენილების გასაჩივრება მხოლოდ განსაკუთრებით მძიმე კატეგორიის დანაშაულის დროს შეეძლო, საქართველოს საკონსტიტუციო სასამართლოს 2018 წლის 14 დეკემბრის #2/12/1229, 1242, 1247, 1299 გადაწყვეტილებით, დაზარალებულად ცნობის დადგენილების გასაჩივრება არა მხოლოდ განსაკუთრებით მძიმე, არამედ მძიმე და ნაკლებად მძიმე კატეგორიის დანაშაულებზეც გახდა შესაძლებელი.⁹

განსაკუთრებით ბოლო წლებში საქართველოს რეალობაში ძალიან მომრავლდა ფემიციდის შემთხვევები, ოჯახური დანაშაულები და ამ კატეგორიის დანაშაულთა მსხვერპლი ადამიანები. სწორედ ამიტომ პირებს. სისხლის სამართლის საქმის წარმოების ნებისმიერ სტადიაზე საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსის 11¹ მუხლით გათვალისწინებული ოჯახური დანაშაულის ან/და 126¹ მუხლით გათვალისწინებული ოჯახში ძალადობის შედეგად დაზარალებული გადახდისუუნარო პირი სარგებლობს უფასო იურიდიული დახმარების უფლებით, თუ საქმეში არ მონაწილეობს მის მიერ აყვანილი ადვოკატი (დაცვა

⁸ საქართველოს საკონსტიტუციო სასამართლოს გადაწყვეტილება N1/3/1312 საქმეზე „კონსტანტინე გამსახურდია საქართველოს პარლამენტის წინააღმდეგ“, 18/12/2020, სარეზოლუციო ნაწილი.

⁹ საქართველოს საკონსტიტუციო სასამართლოს გადაწყვეტილება საქმეზე საქართველოს მოქალაქეები ხვიჩა ყირმიზაშვილი, გია ფაცურია და გვანცა გაგნიაშვილი და „შპს ნიკანი“ საქართველოს პარლამენტის წინააღმდეგ.

შეთანხმებით), ხოლო საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსის 11¹ მუხლით გათვალისწინებული ოჯახური დანაშაულის ან/და 126¹ მუხლით გათვალისწინებული ოჯახში ძალადობის შედეგად დაზარალებული პირი, რომელიც გადახდისუუნაროდ არ მიიჩნევა, უფასო იურიდიული დახმარებით სარგებლობს „იურიდიული დახმარების შესახებ“ საქართველოს კანონით განსაზღვრული საფუძვლების არსებობისას, იმავე კანონით დადგენილი წესით.¹⁰

აღნიშნული ცვლილებები ნათლად გამოხატავს საქართველოს ნებას, რომ დაზარალებულის მიმართ მოქმედი კანონმდებლობა შესაბამისობაში მოიყვანოს საერთაშორისო სტანდარტებთან. თუმცა დაზარალებულის საჭიროებებისა და საერთაშორისო აქტების მიმოხილვის შედეგად შეიძლება ითქვას, რომ დაზარალებულს სისხლის სამართლის პროცესში სჭირდება სხვადასხვა კატეგორიის უფლებები, წინააღმდეგ შემთხვევაში წარმოუდგენელია მისი მეორეული ვიქტიმიზაციის თავიდან აცილება.

აუცილებელია დაცული იქნას ოქროს შუალედი განუსაზღვრელ უფლებებსა და უფლებობას შორის და დაზარალებულს ჰქონდეს საერთაშორისო სტანდარტებთან შესაბამისი უფლებამოსილებები.

დასკვნა

ყოველივე ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე შესაძლებელია ითქვას, რომ დაზარალებული პროცესის ერთ-ერთი უმთავრესი მონაწილეა, რომელიც ამოსავალი წერტილია. რადგან თუ არ არის დანაშაული, არ არსებობს არც ბრალდებული და არც პროცესის მონაწილე სხვა მხარეები. ქართულ რეალობასთან მიმართებაში თამამად შეიძლება ითქვას, რომ დაზარალებულს აქვს საკმაოდ ფართო უფლებამოსილება. დაზარალებულისათვის სისხლის სამართლის მასალების გადაცემამ შესაძლოა გამოძიების პროცესის მსვლელობას ხელი შეუშალოს და დაზარალებულმა თავად მოინდომოს სამართლის აღსრულება, თუმცა ფაქტია, რომ დაზარალებული ქართულ რეალობაში ამ უფლებით სარგებლობს. თითოეულ ქვეყანაში დაზარალებული სხვადასხვა უფლებამოვალეობებით სარგებლობს, თუმცა თანამედროვე ევროპული სახელმწიფოები ევროსაბჭოს დადგენილებების შეაბამისად მოქმედებენ და მათ შორის არის საქართველო, სადაც დაზარალებულის უფლებები უმჯობესდება და მოდის ევროსაბჭოს გადაწყვეტილებასთან თანხვედრაში.

¹⁰ საქართველოს სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსი. მუხლი 57-58.